

királyi csendőrség története és annak muzeális emlékei fennmaradjanak a jövő generációk számára.

Alapelvként a következőt javaslom:

A Kulturális Örökség Minisztérium Múzeumi Főosztály felügyeletével és a testülettörténeti anyagokat fenntartó múzeumok közreműködésével:

a) folytatni kell az ország múzeumaiban fellelhető, már megkezdett és a területre vonatkozó muzeális anyagok feltérképezését, számbavételét, helyzetének elemzését,

b) központi forrásból, alapítványi és egyéni adományokkal megerősítve meg kell teremteni a feltáráshoz szükséges személyi-, anyagi- és tárgyi feltételeket,

c) lehetővé kell tenni a magyar királyi csendőrségre vonatkozóan begyűjtött és meghatározott anyag folyamatos feldolgozását, állagvédelmét, valamint bemutatását.

A fentiek azt jelentik, hogy a Szemere Bertalan Magyar Rendvédelem-történeti Tudományos Társaságnak és a Csendőr Szakosztálynak társadalmi feladata a fenti alapelv céljának megvalósítására.¹

Kiss István Géza

„Szállj le, madár, a kapuról...”

Népköltészetünk néhány képének mitikus jelentése

„Elég lett volna újoman nekem,
csak legeltetni, itatni szemem,
szép szárba szökken páros térdeden,
melyek hivalgón, mégis félszegen,
mint fényes kapu kettős szárnyai
tán biztatták már egymást nyitani –”
(Illyés Gyula: Testvérek)

Dúdolgatni szoktam magamban. Néha egy-egy dallam napokig elkísér. Nyilván édesanyámtól örököltem ezt a szokást, aki munkája közben folyton dalolt. Olykor még a szomszédaink is azt hitték, tán rádiót vettünk, s az szól a kertünkben.

Most éppen a Domonkos Pál Péter bátyáink által gyűjtött moldvai lakodalmas nem akar kimeni a fejemből. Szóllty, kakukk, szóllty, / *Ki kapuján szóllty* – dúdolgatom. Emlékszem, hogy Kationa Imre a Sárközben, Újvári Zoltán meg Gömörben találta meg szövszerinti szövegváltozatukat. Igen elterjedt, tehát ősi örökségünk lehet ez a költői kép. Épp ezért gyanakvással olvasom a Rezedában: „A dal a házasság szertartáséneke... a dalban szereplő madár a román néprajznak fontos és igen gyakran emlegetett madara.” A csuda vigye el ezeket a kakukkokat! Miért éppen nekik kell megjelenniük a nász ünnepén még a bihari magyar gyermekmondókákban is. Faragó József ugyanis ott ilyen rigmusokat talált: *Aradi pap kapuján / Kilenec pár két kan kakukk / Kappan képében kukorékol*. Tehát Biharban is a kapuról szólnak ezek a madarak. De talán nemcsak az alliteráció miatt „kukorékol”-nak, hisz az a kakas szokása volna. A kakas, a jelképtár tanúsága szerint nemcsak a férfiasság szimbóluma, hanem „lélekvezető” is.

Járjunk hát utána először a kakukkoknak. Szerintem ezt a madárszimbólumot a románok valamelyik török néptől, vagy éppen tőlünk vették át, hisz „a szölkupok világfájának tetején is szent kakukkok, a születés pártfogói ülnek” – írja Hoppál Mihály. A madár okozza a terhességet egy karcagi hiedelemmondában is. Eszerint egy fiú nem jár a lányok után, de van egy madara, s ez a madár meg tudja termékenyíteni a lányokat. A szibériai goldok szerint pedig a

¹ Elhangzott a Szemere Bertalan Rendvédelem-történeti Tudományos Társaság csendőrségi szakosztályának III. tudományos konferenciáján, 2000. február 4-én (Szerk.).

Korondi bokály díszítése.
A madár a „laput tapossa”.

„Galamibos” kapufélf a Mária felirattal. A csúcsra állított háromszög a nőiség szimbóluma. Pálos Ede: Győrvidék kapufái (Néprajzi Értesítő 1906)

nemzés úgy történt, hogy „a világfárol a földre szálló lélekmadár bement a nő méhébe”. Ugyanezt teszi a válaszüti lélekmadár is, amikor azt mondják neki: *Szállj le, madár, a kapuról, / Igyál vizet a lapuról!* (Korondi bokályomon kipingálva látható a levelet (laput) tipró madár képe.) A kép jelentéséhez érdemes felidézni Képes Géza adatát, aki leírja, hogy a marik a szexuális érintkezést így fejezik ki: „elmentek laput taposni”. A mari népdal pedig ugyanerről így szól: *Kapu előtt gyöngyvessző, / Meghajlítjuk, úgy hagyjuk, / Lapulevél szétterül, / Letapossuk, úgy hagyjuk.* A Vikár Béla gyűjtötte hajnalozóban a kakukk „lélekmadár” megfoganni készül: *A rekketyégon szól a kakukkmadár, / Fordulj felém rózsám, mert megvirradt ám már.* Az előzőekből érthető a Bernáth Béla által idézett dalszöveg jelképi értelme: *Madár száll a fatetőre, / Most megyünk az esküvőre.*

A madár jelentése után nézzük, hol jelenik meg ez a lélek-jelkép. Leginkább kapun vagy vesszőn, illetve fán. Tudjuk, hogy a kapunak milyen fontos szerepe volt a magyar lakodalmakban. A menyasszonyért érkező kérők zárva találták. Hiába énekeltek: *A kapuba a szekér, / Itt a legény leányt kér...* Csak a találós kérdések megfejtése után vághatta el a vőlegény a jelképes sorompót, a kapuban kifeszített szénakötelet, hogy a „széna szakadéka” után „forog”-hasson a „barna menyecske”, kapujátékaink lakodalmi szokást őrző szövegeinek tanúsága szerint. Nemesak a palóc, de a mordvin lakodalmásoknak is akad dolguk a menyasszonyos ház kapujával. Ők az „udvar őrszellemétől” kérnek bebocsáttatást. *Udvar szelleme, / Udvar ezüst istene, / Tárd ki kapud szélesre, / Kapu keresztfát magasra, / mert szélesen léptünk be, / mert magasán térünk be.* Vajon a háromszéki kapusjáték nem ezt a szokást őrzi? *Táts kaput, kaputartó! / Nem táthatok, nem táthatok...*

A szlavóniai szigetmagyarság lakodalmában a múlt század elején „a koma a kapuszárfát őrzi, s szedi a kapupénzt...” A dudari fogyó-gyarapodó gyermekjátékban, amely szintén lako-

dalmi szokást őriz, eredetileg Boldogasszonytól kértek bebocsátást. A romlott szöveg így hangzik: *Boldogasszony, Boldogasszony, mit kerülöd, mit fordulod az én házám tájékát?* Mivel a játék variánsaiban a párbeszéd az őrző és a kérők között köszönéssel kezdődik – pl. *Kakas-bakas, jó napot! – Réce-ruca fogadja. Mit kerülöd, mit fordulod... – vagy: Kakasisten jónapot!* – valószínűnek tartom, hogy a dudari játék is így kezdődött: „Boldogasszony, Boldogasszony, jó napot.” Majd a „Boldogasszony” kérdezte: „Mit kerülöd, mit fordulod az én házám tájékát? Boldogasszony, miként Kálmán Lajos nevezte „ősvallásunk istenasszonya” „Szülő Boldogasszony” és a „kapu őrszelleme” is volt. Az esztelenki kapusjátékban a kérők tőle kapnak aranyat a kapu megaryozásához, a bejutás engedélyezéséhez.

Kissé messze kerültünk a madaras kaputól, de talán nem volt hiábavaló ez a kis kitérő. Kanyarodjunk ismét vissza az eredeti problémához, a madár és a kapu kapcsolatához. A keleti rokon népek „napos-holdas” és „madas” világfa ábrázolásai nálunk egybeolvadtak. Sok faragott kapuoszlopunkat „tubúkás” vagy „galambos” kapufélfának nevezik, mert tetejükbe oldalnézetű madárformát faragtak ki. Emberalakú kapufélfáink „fej”-ébe karcolt hatszirmú rozettáink pedig nemcsak a Napot, de a vele egyként megélt sást, kétfejű sást (két fej, két szárny, két láb) is ábrázolták. Ez a madár később átvehette a lélekmadár funkciót. Azt hiszem, nem tévedek, ha azt mondom, hogy ez az ábrázolás is hozzájárult az ősi költői kép fennmaradásához. A kapufélfá vagy kapubálvány ugyanis – szerintem – pogány kori világfa képzetünket őrizte meg szinte máig. Bizonyítékok sokaságát hozhatnám fel ennek igazolására. Például, hogy a kapufélfá is a világ közepén áll, mint a világfa (ahol az ember legjobban érzi magát). Két kapufélfá között megtaláljuk a kapuköldököt (a világ köldöke). Rovátkái az ég és az alsó világ rétegeit jelképezik. A rákarcolt vagy vésett körök az égitestek szimbólumai. A kapu is az imádkozás (apokrif imák) és az ítékezés színhelye volt (lásd: Lúdas Matyi megbotozása), de a varázslás és a gyógyítás számos praktikája is a kapuhoz, a kapubálványhoz fűződik.

László Gyula írja, hogy a világfa egybeolvad a világoszloppal a keleti népek mitológiájában. „Voltaképpen pányvafa, és láthatatlan szálak kötik hozzá a csillagképek égi ménesét és állatait.” Földi mása az osztyákoknál az áldozati állat kikötésére szolgált, s „várososzlop”-nak nevezték. A mi Garzó Pistánk is „*Kapufához kötözi meg a lovát*”. A mitológiai lókötő karó, amely egyttal az ég tartó oszlopa is az ázsiai török népek elképzelése szerint nemesfém-ből készült. Gyermekdalainkban gyakran emlegetik az „aranykapu”-t, amely nem más, mint a Nap kapuja. A szegedi siratóban is megjelenik ez a jelzős összetétel: *Áron löszök én már, ha aranyos is a kapufélfám*. A felvidéki Szalkán szintén ismert. „Édesanyám ma is emleget olyan szalkai siratót – írja Turczel Lajos –, amelyben ez a rész is elhangzik: *Házam ékessége, udarom gyönyörűsége, arany kapubálványom, édes párom*. A magyar és az osztyák kapufélfá (lókaró) nyilván a rajtuk ábrázolt Naptól váltak aranyossá, arannyá, hisz az arany a Nap színe.

Érdekes, hogy a bátyai antropomorf kapufélfák felső részének nevei az emberi testrészekre utalnak. Pl.: *fej, nyak, derék*. Földben lévő részüket viszont a „*töve*” szóval illetik. Olyan ez a kettősség, mintha még nem vált volna el egészen a szakrális tisztület övezte élőfa (életfa), és a belőle faragott szülést segítő istennőt jelképező bálvány képzelete. A világfa, mint láttuk, lakhelye volt a lélekmadárnak. A szépkenyerűszentmártoni szerelmes dalban ugyanez a szerepe a kapufélfának. *Haza, madár, haza, / Mikor hazamenyek, / A kapufélfánál / Aranygyökerezik*. A versben a világfa a kapufélfá mellett állhat, az ereszt aranygyökereket. Aztán a világfa Boldogasszonnyá válik a folytatásban. *Arany gyükeréz, / Ezüsttel bimbózik, / Gyémánttal virágzik*. Hogy itt az „aranyfa” Krisztus anyját jelenti, azt a hasonlóképpen továbbvívó párhuzamokkal szerkesztett apokrif imádság bizonyítja. Így szól: *Ég szülte fáját, / Fája szülte bimbáját, / A bimbaja virágját, / Virágja Szent Annát, / Szent Anna szülte Máriát, / Mária szülte szent Fiát*. Az aranygyökerű fa gyémánt virága tehát Jézus. A pogány eredetű világfa így krisztianizálódott. Mint ahogyan a régi kisalföldi kapubálványokon is bevették az IHS Krisztus monogramot, vagy MÁRIA nevét faragták ki rájuk. Ekkor már feledésbe merülhetett az a hiedelem, hogy a kapubálvány Boldogasszony lakóhelye. Egy háromszéki lakodalmi táncszóban azonban még együtt szerepel a szülést segítő Boldogasszony neve és a nász szimbóluma, a taposásra váró lapulevél. Ám itt meg ez utóbbi vált arannyá. *Boldogasszony, aranylapi, / Hezzád megyek, rózsám, lakni*.

Ugyancsak jelképi értelmet, sőt kozmikus szexuális jelképi értelmet sejtnek a magyarságszerte ismert népdalsorban: *Kútágásra szállott a sas*. (Bátyán gyönyörű dunántúli pentaton